DEN ÖSTERRIKISKA IDÉN I LITTERATUREN

Herbert Tingsten avslutar här en serie om Österrike med en artikel om den litterära bakgrunden till "den österrikiska idén" utvecklingar. Han granskar bl a verk av Robert Musil, Franz Werfel, Joseph Roth och Hugo von Hofmannsthal. Tidigare artiklar har varit införda i Dagens Nyheter den 27/10, 30/10 och 3/11.

STÄLLNINGSTAGANDET till de österrikiska idéerna i den stora litteraturen har, såvitt jag kunnat finna, inte blivit föremål för någon systematisk undersökning, och självfallet har jag för dessa artiklar inte kunnat göra en sådan. Men det synes mig ändå vara av intresse att på grundval av vad jag funnit vid mera tillfällig läsning ta upp en del författares ideologiska hållning. Det gäller författare som upplevt den Habsburgska tiden, nederlaget och en eller flera av de följande regimerna. Man måste en mörklig enstämmighet hos de mest berömda och inte minst här några av de under senare år mest uppmärksammade.

Den, just nu mest rykbara av dem alla, Robert Musil (1880–1942), skrev enligt sin biograf Wilfried Berghahn vid krigsutbrottet 1914 en uppsats som i sin entusiasm för det stora som skulle komma har många motsvarigheter i den europeiska litteraturen. Kriget skulle medföra en "förening", en integration, med underordning, trohet, självuppoffring, mod, försvinnande för den enskilde. "Döden har inte längre någon skräck, livsmålen ingen lockelse". Musil hade drömt om "en idealisk europeisk människa, som inte var bunden av stat och folk" — nu förstod han "hur skönt och broderligt kriget är". Som reservofficer tjänstgjorde han under kriget bland annat som propagandist, redaktör för en militär tidning vid italienska fronten. Vid han skrev har katakliven av personlig bekännelse, inte bara officiell jargong. Det liknar i mycket Thomas Manns "Betrachtungen", men utan Manns brutalitet. Grundtänkningen är antipolitisk liksom hos Mann: vad som krävs är en stark stat som behärskar partierna och nationalismerna, men ger de stora andarna frihet och utrymme. Efter kriget önskade han liksom alla andra till en början anslutning till Tyskland, där han bodde under årutal — sedan kom nazismen och landsflykten. Till skillnad från sin rival Mann blev Musil inte demokratisk propagandist; Mann, som anslöt sig till republiken och i allt högre grad blev "civilisationslitterator", betecknades av Musil som en "ärkefiender" som alltid lyckades komma med på fötterna.

Ironin i "Mannen utan egenskaper" kan inte döljа att Musil ser tillbaka till det förintade Kakanien som till en del både är statsmässigt som han skildrar detta Kakanien såsom mera liberalt, folkligt, om man så vill demokratiskt än det var. I boken finns också ord om "den österrikiska människan" som erinrar om "den europeiska människan" i uppsatsen augusti 1914. Lik exempelvis svenska upplagans första del, sidorna 32–35 — det är en hymn till det gamla Österrike, en hymn som något närmar sig operetten: parlamentsstriderna beskrivs som en lek, nationalitetsmotsättningarna som fiktiva, Kakanien var "den mest avancerade staten i världen", "ett land för genier" (alltså vad Musil 1914 sett som en framtidsdröm). Då Diotima talar om att världens nationer måste leva "i en sådan högre enhet som de österrikiska folken i sitt fosterland", om "ett Stor-Österrike, ett Världs-Österrike", då Leinsdorf kräver att nationaliteterna skall fostras till enhet genom skolan möter en blandning av ett försökmat förgånget och en något spefull utopism. Då Musil talar om att endast Kakanien förlorade självvilit och illusioner om en uppgift är han likaledes helt på den klassiska ideologiska linjen från kejsardömet till andra republiken.

Fyra författare som upplevt och i sin diktning reagerat på de österrikiska regimskiftena. Från vänster: Hugo von Hofmannsthal, Franz Werfel, Joseph Roth och Robert Musil.

Franz Werfel (1890–1945) gav 1919 i landsflykten ett mera direkt och positivt uttryck åt samma tankegång. Österrike, det romerska kejsardömets arvtagare, var kallat att ena folken, att vara "förmedlare mellan öst och väst i Europa". Den "bildade österrikaren" hade övervunnit "tyskarnas, tjecksarnas, slovenernas och andra stammars egenart för att bli en ny människa". Men genom tillfälligheter gick det gamla Österrike under. Det nya Österrike, förödlat genom lidanden, skall fullborda verket. "Den allmänmänskliga idén i dess progressiva utformning skall skapa inte bara ett övernationellt, utan också ett sant socialt rike, kanske det första sociala riket i världen, utan klassvälde och ekonomiska konstruktioner, en de fina själarnas gemenskap, det länge drömda civitas humana."

Joseph Roth (1894–1939), officer under kriget, har i "Radetzkymarschen" skrivit ett lysande epos över det Habsburgska väldet under Franz Josef. Boken börjar med slaget vid Solferino 1859 då löjtnant Trotta riddar kejserens liv och blir befordrad och adlad. Den slutar med att hans son stupar i strid mot ryssarna. Det finns knappast någon idédebatt i boken, men stundom markeras skildringens symbolik med några ord. Typiskt är att familjen von Trotta är av slovensk härkomst, men blir tyskspråkig och ovillkorligt kejsartrogen: "Odet, har gjort vår släkt av grönsbönder till österrikare. Vi vill förbli det." Den andre von Trotta, ämbetsman, en skugga av kejsaren, hatar begreppet "nation". "Vist finns det många folk, men de är inga nationer." De "nationella minoriteter" om vilka det talas är för Trotta kollektiv av "revolutionära individer". Den polske magnaten Chojnicki ger inför de totalt orintellektuella medlemmarna av familjen Trotta uttryck åt undergångsstämningen före världskriget och sammanbrottet. "Den nya religionen är nationalismen. Monarkin, vår monarki, är grundad på fromhet: på tron att Gud utsett habsburgarna att regera över så och så många kristliga folk. Kejsaren av Österrike-Ungern kan inte styra om Gud överger honom. Men nu har Gud övergivit honom."

Samma tema framträder i andra skrifter av Roth, klarast kanske i ett tal som han som landsflyktig i Paris kort före det andra världskriget höll i samband med de båda döda kejsarnas födelsedagar (Frans Josef var född den 18, Karl den 17 augusti). Kejsarfröet blir här en symbol för "hierarkin, auktoriteten, ordningen, traditionen", men också för "den gamla universalistiska, europeiska österrikiska tanken". Allt ont, den nationella arrogansen mot "våra slaviska bröder", antisemitismen, "den plebejiska dynamiken från Luther till den herre som man i dag med rätta inte bör nämna" kom redan under kejsartiden från Tyskland. I bisarreri utmynnar det strålande talet, då alkoholisten Roth vänjde Frans Josef mot anglesen för att vara spartansk (en "idioternas omedvetna eftergift åt Preussen"): kejsaren drack alla fall öl varje kväll.

Roths legitimism var en myt som han inte själv tog riktigt på allvar, skriver en annan diktare, Hans Natonek. "Han älskade habsburgarna, därför att de inte längre fanns", med romantikerns känsla för det förgångna, förbleknade och besegrade. Han drömde om "återställandet av ett människovärdigt rike, i vilket idén Österrike, som är övernationell, humanitär och katolsk, skall kunna förverkligas".

Hugo von Hofmannsthal (1874–1929) skrev vid krigsutbrottet 1914 en dikt som visade hans patriotism och rojalism; den är närmast en omskrivning av kejsarhymnen. I en uppsats 1917 beskrev diktaren Österrikes mission att vara på en gång grånavall "mellan Europas väldе och de kaotiska folkmassorna i Halveuropa och Halvasien" och att vara "en flytande gräns, utgångspunkt för kolonisation och penetration". I december 1918 citerar Hofmannthal i samtal med en vän Novalis ord att "efter förlorade krig måste man skriva lustspel". Åtminstone ett av dessa skådespel, "Der Schwierige", har ett visst politiskt intresse. Det har kallats ett gravmonument "över ett socialt skikt i Österrikes kejserliga spanskt-tyska högadel". Men man har också intrycket att Hofmannthal ger en idealbild av österrikaren enligt den vanliga ideologiska modellen: värdighet, tolerans, subtilitet, förmåga att mildra och överbygga motsättningar.

Det mest koncentrerade uttrycket för "den österrikiska idén" i dess modifierade, demokratiska gestaltning torde vara det tal som Anton Wildgans (1881–1932) skrev för att hålla i Stockholm 1929 — diktaren blev sjuk och måste inställa resan — och som sedan trycktes i vidriga upplagor under titeln "Rede über Österreich". Det är svårt att finna ett mera perfekt exempel på den i all nationell självhävdelse populära tanken att "vi är de bästa, men vi är för fina att förstå det och tala om det". Österrikaren tillerkännes alla möjliga överlägsna egenskaper (mod, tolerans, konstnärlighet, flit, klokhet osv), men är anspråkslös intill självutplåning: Wildgans framhäver detta, säger han, utan förmätenhet och högmod — "jag vore inte själv österrikare om jag tillät mig sådant." Men kärnan i resonemanget är att "den österrikiska människan" genom erfarenheterna i den Habsburgska nationalitetsstaten blivit psykolog och idealist, lärt sig att förstå och förmedla; österrikaren är tysk, men blodsblandningen och historien har gjort honom försonlig och konciliant, till världsman och europé. Därför kan Österrike ses som "troman för hela den kultiverade mänskligheten".

Dessa notiser om den litterära bakgrunden till "den österrikiska idén" utveckling kräver inte någon närmare kommentar. Omvandlingen av idén från kejsardöme till demokrati skymtar i dessa skrifter, liksom i politiska tal, vetenskapliga framställningar och skolböcker; betonas bör att hos författarna en mot politiken i mera egentlig mening kritisk tendens stärkte föreställningen om ett Österrike ovan eller utanför stridsvimlet. Alla de nämnda författarna är tyskspråkiga, i ett par fall (Werfel, Roth) med helt eller delvis judiskt ursprung. Såvitt jag vet har inga framstående författare utanför denna tysk-judiska krets drivit samma idéer — de är i själva verket nationellt betingade i sin frontställning mot nationaliteternas ävjan.

HERBERT TINGSTEN

KRITIKENS PIONJÄRER"

Ej tilsin på en ny bok av estetikdocenten Teddy Brunius (Prisma, kr.50). Den presenterar Joseph Addison, Samuel Johnson, Denis Diderot och Gotthold Ephraim Lessing.

Gunnar Edéngren i Expo, Hft 9:50. För medl. 7:50

FIBs LYRIKKLUBB

Statens författarpris till
ARNOLD LJUNGDAL
Eld och aska
Ett dikturval 1926—1960
"En betydande och djupt originell diktare"
Jan Stenkvist i AB
"En nyttig påminnelse om Arnold Ljungdals lyriska kvalitet"
Gunnar Edéngren i Expo, Hft 9:50. För medl. 7:50
FIBs LYRIKKLUBB

KÖP BOKEN I KUNGS bokhandeln
KUNGSGATAN 26 · Tel. 08/235815

BOKEN för FAR
VA NU DÅ
av Dacke
(pseudonym för Ake Arelsson)
Årets festfiguse SPEX
Ett kollrigt lekverk... Dacke bör kunna råka i lejd med allvarligt sinnade läsare.
Sixten Ahrenberg i Aftonbladet
Jag har också gått över till prinzkorv.
Gunnar Oldén
Köp den åt Far, men smygläs den själv!
Mycket vieen för bara 9:30
Finns i bokhandeln.
Nu är TAGE i gungan

Vilka glansfulla recensioner!
VILHELM MOBERG
Din stund på jorden
Roman 25:50, inb. 31:50
"ger en bild av det gemensamma i alla människors situation, och den bilden är **stark och vital**"
Olof Lagercrantz i DN
"Man gläder sig åt Vilhelm Mobergs förmåga att säga **det enkla och riktiga**"
Gösta Attorps i SvD
"**Det är en stor diktares verk**"
Bo Strömstedt i Expr.
Bonniers

I dag presenterar Bonniers nytt från trycket

Till författare av hög litterär förtjänst
Följande Norstedts-författare har i år erhållit
statsstipendier å 10.000 kr.
Arnold Ljungdal
Senaste bok:
Rekapitulationen
Hans Peterson
Bok i år:
Historien om en by
Bengt Söderbergh
Senaste bok:
Stigbygeln
NORSTEDT

Svensk skönlitteratur
Om det ljuva och det svåra i att leva
handlar Bengt Anderbergs nya bok, en samling sagor och dikter, reflexioner och självbiografiska skisser — en fräck, okynnig och blixtrande rolig bok, omisskännligt präglad av sin författare. Illustrerad med teckningar av Olle Langert.

BENGT ANDERBERG
Pittoreskt album
Kart. 22:50
Om två systrar
och om verkligheten bakom deras vitt idylliska gemenskap berättar Margareta Ekström i sin nya roman. Hon har en utomordentligt förmåga att tränga under ytan i ett par skenbart stillsamma vardagsöden, hennes avslöjar den äger en frisk smak av sanning.

MARGARETA EKSTRÖM
Flickorna
16:50

Svenska Översättarförbundets Elsa Thulin-pris har i år tilldelats
Erik Blomberg

Tolkningar av Erik Blomberg:
HÖLDERLIN
Ett lyriskt urval
Hft 15:—
JORDERINGEN
Valda tolkningar av tysk, engelsk, amerikansk, fransk och kinesisk lyrik.
Hft 13:50, inb. 18:—
JADEBERGET
Kinesisk lyrik från Tangdynastin. Slutsåld.
HAGERBOET
Kinesiska dikter från tre årtusenden. Slutsåld.
Till våren utkommer:
TRIKOLOR
100 franska dikter från medeltiden till våra dagar
"På detta fatet har hans ikke noen jevnbyrdig i Norden, både i utvalg og gjendiktningens kvalitet står disse diktene fra verdenslitteraturen i en klasse for seg selv"
Ragnvald Skrede i Dagbladet, Oslo
NORSTEDTS

Basil Davidson
Svart prolog
Speldöppning i Afrika 1400—1900

"Det torde inte finnas en sammanfattning av Afrikas historia under slaviden som är bättre dokumenterad än denna och utförd med samma lugna vederhäftighet, opartiskhet och utan ett spår av sensationslust, sentimentalitet och vulgarisering som detta ämne ofta lönar sig till."
PER WASTBERG
Föreord av professor Sture Lagercrantz 26:50, inb. 32:—, ill.
NATUR och KULTUR

Årets
MARIA LANG
Tre små gummor
Nu under utsändning till bokhandeln
15:50, inb. 19:—
En NORSTEDTS bok

POLISEN SVARAR

JOHAN LILJENBERG återkommer i Dagens Nyheter för den 30/10 i en pågående remissdebatt om polisen. Han förväntar där att polisen själv skall framträda och därvid bl a erkänna att här finns ett problem att angripa. För kollektivet polisen kan väl i detta fall, förutom polisledningen i Stockholm, som redan uttalat sig genom Björn Jirstam, föreningen Kamraterna stå upp som svarande, vilket härmed sker. I ett avseende riktar dock Liljenberg en fråga direkt till polisledningen, varför vi givetvis inte önskar besvara den.

Polisman Gunnar Isaksson, representant för polisföreningen Kamraterna i Stockholm, gör här ett inlägg i polisdebatten, i vilket den fackliga polisorganisationens inställning till de diskuterade misshandelsfallen klarläggs.

Något missnöjd med Jirstams artikel säger Liljenberg att han skulle blivit mer tillfredsställd om han fått en försäkran att ingen polis fått för lite utbildning. Någon sådan försäkran kan han emellertid knappast vänta sig, då flertalet poliser har för lite utbildning. Inga har vid hårdare och envetnare än polismännen själva hävdat detta. Tyvärr har de först på allra senaste tiden fått ett visst gensvar på sina krav om förbättring.

Förutom utbildningen för Liljenberg urvalet till yrket på tal. Även i detta avseende har polismännen själva under årstal fått föra en hård strid för sådana löne- och arbetsförhållanden som fordras för att det skall finnas några att gallra bland. Även i det fallet dröjde det länge innan en viss förbättring kom till stånd.

Också från ett dåligt utgångsläge kan naturligtvis åtskilligt uträttas för att häva motsatsförhållandet mellan polisen och allmänheten. Det kan då vara lämpligt att utgå från det fall Liljenberg anför, där en polisman upprätt mindre bedrägliga mot en polack. Polismannen i fråga blev avskedad av denna anledning och vägrades därvid hjälp från sin organisation. Fallet ledde vidare till en livlig debatt inom föreningen och blev den kanske främsta anledningen till att en skrivelse med bl a följande innehåll sändes till polisledningen:

Inom föreningen Kamraterna har man sedan någon tid i ökad utsträckning börjat uppmärksamma bristerna inom kåren i fråga om skolning och fostran till god yrkesetik.

Inom föreningen och dess riksorganisation har man sedan något år börjat diskutera förhållandet. Genom uttalanden och artiklar i tidningen Polisyrkt, genom påtryckanden i yttranden och skrivelser och genom en viss åtstramning vid bevillandet av stöd i rättshjälpsärenden har man från den fackliga ledningen velat markera sin inställning. Riksförbundet Sveriges Polismäns fackliga kongress i Härnösgen intevarande år ägnade stort utrymme åt just polisdiskussens personliga uppträdande och förhållande till allmänheten. Under senaste tiden har man inom föreningens styrelse tagit upp problemet på nytt och enats om att en skrivelse borde sås till polisledningen vid sidan av de åtgärder föreningen själv kan vidtaga. För att föra ut föreningsstyrelsens uppfattning till medlemmarna och därjämte för att efterhöra inställningen bland personalens förtroendemän i distrikt och avdelningar kallades styrelsen till sammanträde med förstärkt representationskap den 20 innevarande september. Vid detta sköt försammlingen enhälligt upp bakom styrelsen såväl i dess bedömning av läget som i dess önskan att åstadkomma en sådan inbördes fostran av medlemmarna att många möjliga klander skall kunna riktas mot kårens standard.

Föreningen har velat bringa detta till polisledningens kännedom och förklarar sig villig till all medverkan i angivet syfte.

Styrelsen får därför hemställa om ett sammanträde snarast för diskussion kring detta problem.

Stockholm den 22/9 1960.

Av skrivelsen framgår klart att polismännen både är vakna för problemet och är villiga att diskutera det samt att pröva vägar till en förbättring. Framställningen väckte genvar hos polisledningen, som lät anordna kurser i yrkesetik inom kårens olika avdelningar. Föreningen ordnade vidare en konferens i ämnet på hösten 1962 med inbjudna från landets större städer och från Oslo. Frågan fördes sedan fram till vad man inom föreningen hela tiden inriktat sig på, att yrkesetik skulle ingå som ett särskilt ämne vid Statens polisskola.

För att fullfölja samma linje tog man inom föreningen upp frågan om utarbetande av särskilda yrkesetiska regler för polismän. Sådana blev sedan antagna vid Polisförbundets kongress innevarande sommar och kommer enligt särskilt beslut att intagas i förbundets stadgehäfte.

Liljenberg uppger fullt riktigt att det finns en misstro mot polisen. En analys av orsakerna härtill visar emellertid att en del är oförsvarligt förbundna med yrkets art, under det att andra har historisk bakgrund. Det är väl klint att polisens kommendering vid arbetardemonstrationer för en mansålder sedan medförde en djupgående animositet mot polisen från medborgargrupper sdm i en stad som Stockholm utgör en majoritet av befolkningen. Polismännen har fått känna av att denna misstro levt kvar ännu sedan den siste polisen från bataljerna vid Gustav Adolfs torg och Norra Bantorget pensionerats. Till bilden hör emellertid även att allmänhetens och polisens relationer på senare år blivit allt bättre, till vilket polisernas egna insatser tydligt medverkat.

Vad som i hög grad bidragit till att ge polisen ett sämre rykte än den förtjänar är att den ofta bedöms och döms som ett kollektiv, något som även kommit till synes i nu pågående debatt.

Man bör hålla i minnet att utom av urvalet till ett yrke och utbildningen till detsamma påverkas antalet förseelser av yrkeskaraktär även, och kanske i högre grad, av arten och mängden av de frestelser som ligger i själva yrkesutövningen. Och där är utan tvivel poliserna bland de mest utsatta. Med beaktande även av detta vägar vi hävda att polisen tål att jämföras med vilken som helst annan yrkesgrupp.

GUNNAR ISAKSSON